

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.49.55.038](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.49.55.038)

Бекбоев А.А., Ибраев М.Э.

**АКАДЕМИК АСЫЛБЕК АЛТМЫШБАЕВ – МЕТОДОЛОГ
(постклассикалык парадигманын алкагындагы
Алтмышбаевдик ыкма жөнүндө ойтолгоо)**

Бекбоев А.А., Ибраев М.Э.

**АКАДЕМИК АСЫЛБЕК АЛТМЫШБАЕВ – МЕТОДОЛОГ
(размышление о Алтмышбаевском методе в контексте
постклассической парадигмы)**

A. Bekboev, M. Ibraev

**ACADEMICIAN ASYLBEK ALTMYSHBAEV – METHODOLOGIST
(or reflection about Altmyshbaev's method in the context
of the postclassical paradigm)**

УДК: 101:330.101 (575.2) (04)

Академик Асылбек Алтмышбаевич Алтмышбаев окумуштуу катары да, Философия жана укук институтунун жетекчиси катары да кыргыз өнүтүндөгү философия илиминин калыптанышына, өнүгүшүнө зор салым кошкондугу талашсыз. Аталган илимий мекеменин такшалган-тажрыйбалуу жетекчиси катары жалпы философия илиминин татаал теориялык табиятынын бүтүндүгүн адекваттуу аңдоого кылдат концептуалдык багыт берсе, окумуштуу катары философия тарыхына, айрыкча анын методологиялык маселесине ырааттуу көңүл буруп, концептуалдык жактан мазмундуу эмгектерди жараткан. Бул сунушталган макалада академик Асылбек Алтмышбаевдин революцияга чейинки кыргыз философиялык ойломдорун иликтөөгө арналган эмгегинде камтылган илимий-теориялык жалпылоолор аныкталып, алардын негизинде маанилүү методологиялык маселелер анализденет. Методология – бул илимий ийгиликтин ачыкчы, тетик акылдын белгиси жана илимий ой жүзүртүүнүн кылымдар боюу калыптанган бийик маданияты экендиги таасындалат.

Негизги сөздөр: теория, методология, ой, түшүнүк, аңсезим, концептуалдуу, логика, абстрактуулук, конкреттүүлүк, логикалуулук.

Академик Асылбек Алтмышбаевич Алтмышбаев и как ученый, и как руководитель Института философии и права, несомненно, внес большой вклад в становление и развитие кыргызской философской науки. Как руководитель научного учреждения, он способствовал адекватному подбору и расстановке кадров, повышению их научного потенциала, а как ученый-мыслитель разработал свой исследовательский метод в контексте постклассической парадигмы. В данной статье на основе научно-теоретических обобщений академика А. Алтмышбаева подвергается анализу отдельные, в концептуальном отношении важные, методологические проблемы. В ней также раскрывается суть понятия методология как совокупность принципов и подходов исследовательской деятельности, на которые опирается исследователь (учёный) в ходе получения и разработки знаний в рамках конкретной дисциплины.

Ключевые слова: теория, методология, мысль, понятие, познание, логика, концептуальное, абстрактное, конкретное, логическое.

Academician Asylbek Altmyshbaevich Altmyshbaev, both as a scientist and as the head of the Institute of Philosophy and Law, undoubtedly made a great contribution to the formation and development of Kyrgyz philosophical science. As the head of a scientific institution, he contributed to the adequate selection and placement

of personnel, increasing their scientific potential, and as a scientist-thinker he developed his research method in the context of the postclassical paradigm. In the article, on the basis of scientific and theoretical generalizations of academician A. Altmyshbaev, separate, conceptually important, methodological problems are analyzed. It also reveals the essence of the concept of methodology as a set of principles and approaches of research activity, on which the researcher (scientist) relies in the course of obtaining and developing knowledge within a particular discipline.

Key words: theory, methodology, thought, concept, cognition, logic, conceptual, abstract, concrete, logical.

Академик Асылбек Алтмышбаевич Алтмышбаев окумуштуу катары да, Философия жана укук институтунун жетекчиси катары да кыргыз өнүтүндөгү философия илиминин калыптанышына, өнүгүшүнө зор салым кошкондугу талашсыз. Аталган илимий мекеменин такшалган-тажрыйбалуу жетекчиси катары жалпы философия илиминин татаал теориялык табиятынын бүтүндүгүн адекваттуу аңдоого кылдат концептуалдык багыт берсе, окумуштуу катары философия тарыхына, айрыкча анын методологиялык маселелерине ырааттуу көңүл буруп, концептуалдык жактан мазмундуу эмгектерди жараткан.

Кийинки идиректүү изилдөөлөрүнүн методологиялык пайдубалын түзгөн 1980-жылы жарык көргөн теориялык мүнөздөгү илимий монографиясында [1]. А.А. Алтмышбаев коомдук аңсезимдин табиятын, анын катмарланган структурасын «абстракциялуулуктан – конкреттүүлүккө, андан кайрадан – абстракциялуулукка» деген ыкманын негизинде терең иликтөөгө алат. Аталган эмгекте теориялык аңсезим менен демейки аңсезимдин татаал, кайчылаш өзара алакасы адекваттуу анализденип, тезис-антитезис-синтез мүнөзүндөгү кыйла методологиялык жалпылоолор сунушталат. Ошол концептуалдык жалпылоолордун негизинде кыргыздардын катмарланган коомдук аңсезиминин үч– патриархалдык-феодалдык, диний (исламдык) жана Россиянын таасири менен жаралган философемалык типтеги парадигмалары конкреттештирилет.

Академиктин 1986-жылы жарык көргөн соңку эмгектеринин биринде [2] белгилүү конкреттүү-тарыхый жобонун негизинде адамзаттын өнүгүш тарыхы же аны чагылдырган концептуалдык эволюциясы: жапайы – варварлык – цивилизация деп «үч тепкичке» бөлүштүрүлөт. Ал эми Кыргызстандагы философиялык ойломдун ички-имманенттүү логикасы – уруулук түзүлүш, феодализм жана Россияга кошулгандан кийинки деп аталган «концептуалдык айлампадар» аркылуу туюндурулат.

Демек, жогоруда учкай белгиленген концептуалдык ыңгай же илимий-теориялык жалпылоолор академик А.А. Алтмышбаевди каныккан методолог катары мүнөздөп турат. Академиктин методологиялык ыкмасына таянып, жалпы эле методологиянын илимий-теориялык табияты жөнүндөгү ойлорубузга кыска экскурс жасоону туура көрдүк.

1. Методология тууралуу жалпы тезистер.

Методология жана анын татаал табияты тууралуу салмактуу сөз-ой айтуу бүгүн да өтө кооптуу жана жооптуу. Анткени бул-жалпы ой-жүгүртүүнүн «туу чокусу» же лейтмотиви болуп эсептелген феноменологиялык тааным кубулушу, өзүнүн «универсалдуулугу» менен илимий изилдөөлөрдүн пайдубалын түзөт жана ал азыркы илимий тармактардын бүтүндөй (табигый, коомдук, техникалык) комплекси аркылуу ишке ашат.

Тигил же бул түшүнүк эмес ал жөнүндөгү биздин түшүнүк-түшүнүмүбүз «эскирерин», ошондой эле кандай гана түшүнүк, категория, жобо болбосун ал бири-бири менен кыйма- чийме байланышта болгон рух менен табияттын, ойлом менен тарыхтын ширөөсүнөн бүткөн дүйнө түзүлүштү, дүйнөнү чектөө экендигин эстен чыгарбоо зарыл экендиги негизги методологиялык талаптардын бири.

Бурмаланбай туура аныкталган методология илимий ой жүгүртүүлөрдүн чабытын чектебейт (мындай пикирлер жок эмес), тескерисинче чыгармачылык кудуретине дем берет, тандайы кургап карайлап турган ойкердин суусунун кандырат. Ушундан улам Вернадский Кантка, Маркс Гегелге, Эйнштейн Спинозага, Гейзенберг Платонго, Выготский Декартка, Ульянов, Ильенков Марксага кайрылбаса керек. Мындай, аба жетпей тумчугуп турганда «методологиялык кислород» же илимий таасир, өтмө катар байланыштын уңгулуу дүмүрү бараандуу ой жүгүртүүнүн дүбүртү, ойлом диалектикасы.

Демек, методология – илимий таяныч, мындай экендигин бардыгыбыз билебиз же туябыз, бирок анын табиятын, эмне экендигин элестете албайбыз. Биздин туюм (инстинкт) деңгээлиндеги абалыбыз табигый тектүүлүк болгону менен, маданий тексиздик жана зили барып илимий жалпылоолорго кудуретсиз чабалдыгыбызды аныктап турат. Илимий иштерибизде «тезис» болсо да, «антитезис» жана «синтез» жок болуп турат. Ал эми «тезисти», айталы илимий иштин

максатын, так аныктап, бирок ага жетүүнүн «ийне менен кудук казгандай» жолун (антитезис менен синтезди) тандай-баамдай албасак, ал-биздин чайыгтай күндүздөгү караңгылыгыбыз.

Методологиялык жакырдык биздин илимий чабалдыгыбыз же жалкоолугубуз, билимбиздин тайкылыгы менен түшүндүрүлбөйт, анын субъективдүү жекилдеги объективдүү мүнөзү бар. Илимий тармактардын ашкере ажырымдап-бөлүнүшү, же диверсификацияланышы (дифференцияланышып), алардын ортосундагы жалпылыктарды туя билүүдөн алыстатат. Көптөгөн конкреттик илимий ачылыштар эки же андан көп илимий тармактардын кайчылаш- кесилишинен, ал эми маданий ренессанстар ар башка маданияттардын кайчылаш-кесилишинен, кагылышынан улам жаралат. Ал эми мындай кырдаалдын өбөлгөсү-методология, ал бир илимий алкактан экинчи илимий алкакка умтулууга шарт түзөт. Аны менен байланыштуу экендигин аныктап турат.

Методология – бул илимий ийгиликтин ачкычы, тетик акылдын белгиси жана илимий ой жүгүртүүнүн кылымдар боюу калыптанган бийик маданияты. Илимий иш, эмгектер алардын авторлорунун акыл парасатынын таразасы жана нарк-насилинин өлчөм-көрсөткүчү. Андыктан ар бир илимпоздун же илим менен алпурушам деген инсандын ыйык милдети – көрөңгөлүү методологиялык камылга. Демек, эмне кылуу керек? Туура ой жүгүртүүгө «үйрөнүү» жана үйрөтүү зарыл. Демек, ойлом маданиятын калыптандыруу зарыл.

2. Ойлом маданияты – методологиялык парадигма. Философия менен психология таасын далилдегендей, акыл-эс-табияттын даяр белеги эмес, ал адам баласынын социалдык-тарыхый өнүгүшүнүн үзүрү, б.а. социалдык-тарыхый «белек». Ар бир пенде жараткандан тулку-бойго, мээ түзүлүшкө ээ, булар акыл-эстин, ойломдун табигый булактары, негиздери (органдары).

Бирок, алардын мүмкүндүктөн чындыкка (жөндөмдүүлүккө) айланышы үчүн белгилүү бир шарттын болушу зарыл. Адатта, акыл-эс, ойломдун өнүгүшүнө ыңгайлуу же ыңгайсыз шарттар бири-бири менен кыйма- чийме байланышта болот, ошондуктан ири алды менен аларды (ал шарттарды) айрымалоо зарыл. Айрым психологиялык жана педагогикалык эксперименттер айгинелегендей мүмкүнчүлүк-дарамети бирдей эки индивиддин эки башка шартта эки башка жөндөмдүүлүккө ээ болушу ушундай жагдай менен түшүндүрүлөт.

Демек, ыңгайлуу педагогикалык кырдаалды түзүү үчүн зарыл шартты тандоо зарыл. Ушундан улам бардык эле учурда бардыгын туубаса тукумуучулук (ген) менен байланыштыра берүү калпыстык. Негизинен бардык балдар бирдей мүмкүнчүлүккө ээ, буга улам кийинки муундар мурда кылымдар бою калып-

тана турган жөндөмдүүлүктөрдү кыска мезгилде, тез «ойноп эле» өздөштүрүүсү күбө. Аتكени, алар бабалары басып өткөн жолду, алардын жаңылыштык-калпыстыктарын кайталабайт. Гегелден шилтеме: «... то, что в более ранние эпохи занимало зрелый дух мужей, низведено до познаний, упражнений и даже игр мальчишеского возраста ...» [3, 15-6.].

Эмне себептен, кандайча, кантип тигил же бул, тигиндей же мындай болду деген суроонун «ички логикасын», жандырмагын билбей туруп, өздөштүрүлгөн түшүнүк-түшүнүм (билим) - мажес билим. Мындай мажестиктен арылуунун жолу - «онтогенездик эпистемада» же билимдин предметтик маанисин ачып берүүдө. Башкача айтканда, тигил же бул түшүнүм (билим) кандай жөндөмдүүлүктүн натыйжасында пайда болсо, дал ошондой жөндөмдүүлүктү (бейдалил түшүнүм, билимди эле эмес) калыптандыруу зарыл. Бейдалил билим алгандар, билгендерин сырт чөйрө менен айкалыштыра албайт, тескерисинче сырт чөйрөнү өз билгендеринин жыйындысы иретинде пайдаланат, натыйжада мындайлар эгерде мугалим болсо «өзүнө окшогон» окуучуларды же, илимпоз болсо «өзүнө окшогон» окутуучуларды тарбиялайт. Алар чыныгы турмушка өздөрүнүн эмес, өзгөлөрдүн «көзү» менен карап калышат. Үстүрт түшүнүк, догма ушундай жол менен пайда болот. Математиканы билбеген, бирок ал жөнүндөгү адабияттарды, пикирлерди билген педанттык (Маркс) ушундай жол менен жаралат.

Натыйжада карама-каршылыктын чыйралып жандандырылышын түшүнүп, түшүндүрө албаган «эклетикистер» чыга келет. Мындай «эклетикизмдин» маңызы – жооптун суроого эмес, суроонун жоопко ыңгайланыштырылгандыгында, б.а. «даяр» жоопторду (формуларды, эрежелерди, мыйзамдарды) билип, бирок алардын жаралышын шарттаган суроолорду (проблемаларды, карама-каршылыктарды) түшүнбөгөн педанттык. Жооптордун табиятына түшүнбөгөндөр, алардын диалектикасын кантип билип-туят, алар күндүз, чак түштө түз жолдо мүдүрүлүшөт. Бүгүнкү жооп, эртеңки суроо, буга классикалык жана классикалык эмес илимдин кайчылашы, Ньютон менен Эйнштейн жана Дарвин, Энгельс менен Пригожин күбө.

Диалектикалык логиканын маңызы – табият, коом, ой жүгүртүүдөгү өнүгүү ички айырмачылыктан тамырланып андан соң ички карама-каршылык катары курчуп күрөш аркылуу чечилүүчү кубулуш. «Карама-каршылык-чыныктын критерийи, ал эми карама-каршылыктын жоктугу-адашуунун жаңылануу критерийи» деген Гегелдин парадоксу диалектикалык логиканын башаты. Ал эми бул башаттын тамыры-байыркы Зенондун «көрүп, угуп турганыңа ишенбе, аны иликте (изилде) деген насаатында.

3. Абстрактуулук жана конкреттүүлүктүн та-

бияты. Бул категориялар – табият, коом, ой үчилтигине бирдей тиешелүү универсалдуу түшүнүктөр жана алар аталган үчилтиктин өнүгүүсүнүн жалпы формаларын туюндурат. Абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өрүштөө (восхождение от абстрактного к конкретному) методу чындыкты теориялык жактан чагылдыруунун ишенимдүү ойлом жолу (Маркс). Алар жалпылык менен жекеликтин, бүтүндүк менен бөлүктөрдүн өз ара алакасын туура аңдоого мүмкүнчүлүк түзүп, натуура же эмпирикалык көз караштардан арылууга көмөктөшөт.

Конкреттүүлүк кандайдыр нерсе же кубулуш эмес, көп кырдуулуктун биримдиги, ал өзүнүн этимологиясынан улам (сращенное-бириккен) бириккен нерсе-кубулуштун, же бүтүндөй системанын, ошондой эле же түшүнүк-түшүнүмдүн мүнөздөмөсү катары пайдаланыла берет.

Абстрактуулук обочолонгон акыл эстин формасы эмес, ал конкреттүүлүктүн салыштырмалуу өз алдынчалыкка ээ бир жактуу, толук эмес көрүнүшү (моменти). Анын салыштырмалуу өз алдынчалыгын абсолютташтыруудан же өз ара биримдиктеги көп кырдуу, көп жактуу конкреттүүлүктүн «кырларын», «жактарын» өз алдынча, бири-бирине көз карандысыз кубулушка айландыруудан эмпирикалык тар көз караштар жаралат.

Эгерде методология жалпылык (конкреттүүлүк) болсо, метод анын бир «жагы», «кыры» (абстрактуулук). Бүтүндүк (целое) бөлүктөргө (части целого) эмес, тескерисинче, бөлүктөр бүтүндүккө баш ийип турат. Бул жобону түшүнүп-түшүнбөй бузуу бөлүктөрдү абсолютташтырууга, мистификациялоого алып келет жана диалектикалык логикага кошпойт. Ошентип, методду методология менен алмаштыруу философияны синергетика менен алмаштыруу сыяктуу кеп. Методдун методологиядан окчундашы (отчуждение) жалгыз дарактын далдаасындагы калың токойду көрбөгөнгө тете. Методологиялык сокурлук же илимий тайкылыктын фактору. Бирок, ушул эле убакта методология методду алмаштыра албайт, анткени ал салыштырмалуу өз алдынчалуулукка ээ.

Абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өрүштөө аркылуу методологиянын эле эмес методдордун (мисалы: анализ-синтез, индукция- дедукция ж.б.) да диалектикалык табияты таасындалат. Жекеликтин далдаасында (имплицитно-скрытно-жашыруун) жалпылык, бөлүктөрдүн далдаасына бүтүндүк, анализдин далдаасында синтез, индукциянын далдаасында дедукция, методдун далдаасында методология бар. Ошол эле учурда экинчиси (жалпылык, бүтүндүк, методология) биринчиси (жекелик, бөлүк, метод) аркылуу (эксплицитно) такталат, туюндурулат жүзөгө ашат.

Академик А.А. Алтмышбаевдин өрүш тарткан методологиялык ойлорун, алардын негизинде жарал-

ган парадигмалык мүнөздөгү чакан ... ойлом алкакта-рын жалпылап төмөндөгүдөй тыянакка келсе болот.

Нукура илимий изилдөө көп кырдуулуктун биримдиги болгон конкреттүүлүктөн анын бир кырын түзгөн абстрактуулукка багытталып (логикалык процесс), тигил же бул нерсе, кубулуштун эволюциясын, анын кандайча жаралып, кандай этаптарды басып өтүп өнүккөнүн жана анын азыркы карама-каршылыктуу табиятын ачып берүүсү зарыл (тарыхый процесс). Мындай критерийге жооп бербеген илимий иш илимий жалпылоолордон куржалак калат, ал доксографиялык мүнөздөгү тарыхый калейдоскопко айланат.

Методологиялык мүнөздөгү жоболорду: абстрактуулук менен конкреттүүлүктү, логикалык менен тарыхыйлыкты, алардын кыймылдаткыч күчү болгон ички каршылыктарын же жалпы эле диалектикалык логиканы өздөштүрбөй туруп чыныгы илимпоз, теоретик болуш кыйын. Азыркы учур жекеликтен жалпылыкты көрө билген же жалпылыктан жекеликти бөлө билген мыкты методология менен куралданган ойчулдарга чаңкап турат.

Адамзат тарыхынын туундусу болгон «түбөлүк» чындык биз билип-билбей, түшүнүп-түшүнбөй тана бергенден жок болуп кетпейт.

«Таңкалам, түшүнүксүз: тулкум (тело)-меники, мээ-меники, мен өзүм кайдамын» - деп бир индивид ой толгогондой болбой жекелик менен жалпылыктын диалектикасын туура андай билүү зарыл.

Адабияттар:

1. Алтмышбаев А.А. Октябрь и развития общественного сознания киргизского народа. - Фрунзе: Илим, 1980.
2. Алтмышбаев А.А. Очерк истории развития общественно-политической и философской мысли в дореволюционной Киргизии. - Фрунзе: Илим, 1985.
3. Гегель Система наук. Часть первая. Феноменология дух Москва: Соцэргиз, 1959. - 488 с.
4. Ренгольд О.В. Методология научных исследований: учебно-методическое пособие / О.В. Ренгольд. - Омск: СиБАДИ, 2019. - 46 с. - Текст: электронный // Лань : электронно-библиотечная система. - URL: <https://e.lanbook.com/book/149506> (дата обращения: 27.08.2021).
5. Гегель Соч. - М., 1959. - Т. 4.
6. Новиков А.М., Новиков Д.А. «Методология». - М.: Синтег, 2007. - 668с.